

ӨОЖ 902.2

ГТАХР 03.01.21

DOI 10.37238/2960-1371.2960-138X.2025.97(1).17

Шақшақов Қ.Ғ.*, Утегенов М.З.**Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті**
Көкшетау қ., Қазақстан***Корреспондент-автор:** k.lilit.83@mail.ru

E-mail: k.lilit.83@mail.ru; utegenov@inbox.ru

**БОТАЙ МӘДЕНИЕТІНІҢ ЕСКЕРТКІШТЕРІНДЕГІ КЕШЕНДІ
ЗЕРТТЕУЛЕР**

Аңдатпа. Мақалада Ботай мәдениетіндегі соңғы археологиялық зерттеулердің нәтижелері ұсынылған. Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы көрнекті ғалым В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен 1980 жылы Ботай энеолиттік қонысы ашылды, кейінгі зерттеулер Солтүстік Қазақстан, Көкшетау және Ботай халықаралық экспедициясының ал кейінгі жылдары Ботай қонысына ұқсас болып келген бірқатар ескерткіштер – оның ішіндегі Роцинское, Сергеевка, Красный Яр, Васильковка, Баландино қоныстары ашылды. Солтүстік Қазақстан мен далалық белдеудің энеолиттік ескерткіштеріне қатысты материалдарды талдай келіп, біз мынадай бір заңдылықты байқадық. Ботай мәдениетінің археологиялық нысандар Орал-Ертіс аралығында көп жағдайда классикалық далалық экожүйеде, ал шекаралық аймақтарда – солтүстігінде орманды-далалық, оңтүстігінде жартылай шөлді өңірлік орналасқан. Ботай мәдениетінің ескерткіштерінің зерттеу жаратылыстану ғылымдары саласындағы отандық, батыстық және ресейлік сарапшылардың зерттеулерінде Ботай қонысының артефактілері және мәдени қабаттарын жан-жақты талдау зерттеу нәтижесінде көптеген автордың жасаған ғылыми жаңалықтарын растайды. Сондай-ақ Ботай мәдениетінің басқа қоныстары. ерте жылқы шаруашылығының құрылымы мен технологиясы Ботай мәдениеті Еуразия және Қазақстан тарихында ерекше орын алады. Ботай мәдениеті тарихы ескерткіштері ғылыми және жалпы ғылыми әдебиеттерде үнемі талқылануда.

Кілт сөздер: Тарих; археология; ескерткіш; Солтүстік Қазақстан; мәдениет; Ботай.

Кіріспе

Ботай қонысы алып жатқан аудан көлемі 15 гектардан асады, соңғы археологиялық зерттеулер бойынша археологиялық және палеозоологиялық материалдар көп табылды [1,10-15 б;]. Алғаш ашылған жылдан бастап 1983 жылы Ботай қонысында «Энеолит ескерткіштерін зерттеу әдістемесі, алынған зерттелетін аймақтың экономикасының мәліметтері» тақырыбында Бүкілодақтық далалық семинар өткізіліп, Ботай мәдениеті қоныстары жайлы ерекше

сақталуының арқасында археологтар, антропологтар, жаратылыстану және қолданбалы ғылымдардың өкілдері Ботай қонысының мәдени қабаттың қалыптасу тарихына, тұрғын үй және шаруашылық құрылыстарының құрылымдарына, өндірістік топография мен елді мекеннің стратиграфиясына құнды бақылаулар жасай алды. Ботай қонысындағы пікір алмасу мен пікірталастар авторға энеолитикалық объектілерді зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін нақтырақ анықтауға мүмкіндік ашты [1;2;3; 4, 10-22 б].

Ботай энеолиттік қонысы –қазіргі таңда ескерткіш республикалық ірі санаттағы ескерткіш, 2017 жылы бұл ескерткіш Қазақстанның сакральдық нысандарының жалпы ұлттық тізіміне енгізілген.

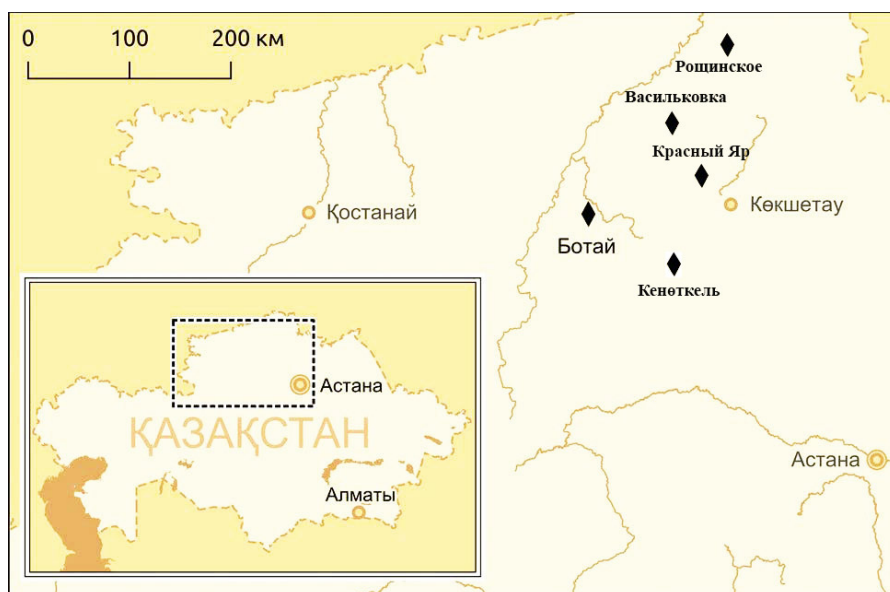
Ботай халықаралық археологиялық экспедициясы отандық, шетелдік ғалымдардың үздіксіз жүргізілген зерттеу жұмыстары барысында Ботай ескерткішінен Қазақстанның ежелгі тарихынан сыр шертетін, бай мұра, артефактілер, қолға үйретілген жылқы, ит сүйектері қалдықтары табылған. және бірқатар отандық және шетел ғалымдарының ғылыми еңбектерінде жарияланған. Көп жылғы ізденістің нәтижесінде Ботай жабайы жылқылары қолға үйретілгендігін бірнеше халықаралық ғылыми журналда жарияланып жүр. Ағылшындық ғалым Алан Оутрамның жетекшілігімен Ботай қонысындағы қыш ыдыстың түбінен сауылған жылқының сүтінің қалдығы табылған, 2009 жылдың Science журналында «The earliest horse harnessing and milking» (Ерте жылқының сауылуы атты) ғылымы химиялық биологиялық талдаулар нәтижесінде дәлелденген.

Ботай мәдениетінің ескерткіштерін зерттеу, 2021-2023 жылдар аралығында № BR10162994 «Ботай қонысындағы археологиялық ғылыми-эксперименттік зерттеулер және Ботай мәдениетін жеткізгіштердің қамтамасыз ету жүйелерін, өмір салтын және дүниетанымдық-киелі мәнмәтіндерін модельдеу» жобасы аясында бірнеше жұмыстар жасалды солардың ішіндегі ғылыми жұмыстардан бөлек ,консервация және реставрация жұмыстары қатар атқарылды. Ботай қонысында ашылған үйлерде ғылыми экспериментальді қайта қалпына келтіу жұмыстар да жүргізуде. Ботай мәдениетінің ескерткіштері шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде Ботай, Красный Яр, Васильковка қоныстарында геомагниттік әдістер жүргізіліп ашылмаған үйлердің жоспарлары туралы құнды археологиялық деректер алынған [4, 22-23 б].

Ботай мәдениетінің ескерткіштері қазіргі таңда республикалық және жергілікті тарихи мәдени мұраларының тізіміне енгізілген:

Красный Яр қонысы қонысы қазіргі таңда Ақмола облысының орталығы Көкшетау қаласынан 10 км жерде, Шағалалы өзенінен, солтүстік-шығыс жағалауында 5 км жерде орналасқан. Қоныс ашылған бастап әр кезеңде қазба жұмыстары жүргізіліп, құнды бай археологиялық жәдігерлер алынды. В.Ф.Зайберттің 1993 жылы шығарылған «Энеолит Урало – Иртышского междуречья» атты монографиясында жарияланған [1, 10-15 б]. Зерттеу жұмыстары 1987 жылы Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау тобы шағын зерттеулер жүргізілген болатын. 2001-2002 жылы американдық археолог Сандра Олсеннің жетекшілігімен қазба жұмыстары жүргізілді. 2021-2023 жылдары Ботай музей қорығының ғылыми

қызмткерлерімен қоныста қазба жұмыстары жүргізіліп музей қорына құнды жәдігерлер табылды (сурет 1).

1-сурет– Ботай мәдениетінің ескерткіштерінің орналасу картасы

Бұл аймақтан Шағалалы өзені Қазақстанның ұсақ шоқыларынан жазыққа шығып, сазды шөгінділерге арна салған типтік дала өзенінің сипатына ие болады, ауылдың орналасуы нақты шекаралары зерттеліп, алғашқы қазба жұмыстары жүргізілді болды. Қоныстың бетінде домалақ тәріздес ойпаттар кездеседі, ескертетін жайт алғашқы ашылған кезде мәдени қабаттың жоғарғы бөлігі жырту арқылы зақымдалған. Қоныстың жалпы жоспарлау жағдайы шығыстан келесі алаң жеңіл биіктікпен жабылған; солтүстіктен-батыстың беті орманды; солтүстік-батыстан - батысқа қосылатын ойық шұңқырлар бар. Жер бедерінің төмендеуі ежелгі бұлақтың орнында пайда болған болуы мүмкін [1,70-227 б.].

Васильковқа қонысы – Шағалалы өзенінің сол жағалауынан 2 шақырым жерде орналасқан. Ескерткіштің алып жатқан аумағы 16 гектар, қазіргі Зеренді ауданының Васильковқа ауылынан солтүстікке қарай 1 км жерде орналасқан. В.Ф.Зайберттің зертеулері бойынша 19 тұрғын үйдің орнынан анықтаған.

Рощинское қонысы – Солтүстік Қазақстан облысы Тайынша ауданы Рощинское ауылы маңынан шығысқа қарай 3 км солтүстік қарай жерде орналасқан. Ескерткіш қазіргі таңда жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштері мемлекеттік тізімінде кездеседі.

Сергеевка қонысы – Солтүстік Қазақстан облысы, Шал ақын ауданы,Сергеевка су торабынан солтүстікке қарай 0,35 км жерде орналасқан. Ескерткіш қазіргі таңда жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізіміне енгізілген. Ескерткіштің жалпы ауданы 150 мың шаршы метрді құрайды.

Баландино қонысы – Ескерткіш Ресей Федерациясы Тюмень облысы Қазан ауданы Баландино селосынан солтүстік-батысқа қарай 1,5 км жерде Есіл өзенінің сол жағалауында орналасқан.

Голубой залив I қонысы – Ақмола облысының Бурабай ауданынан батысқа қарай 2,5 км жерде орналасқан. Қазіргі таңда ескерткіш Ақмола облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізіміне енгізілген.

Кенөткель қонысы – Ақмола облысының Зеренді ауданы Кенөткель ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 1 км жерде орналасқан. Ескерткіш қазіргі таңда жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде ұсынылған [1, 20-34; 5].

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланы жазу барысында, Ботай мәдениеті қоныстарында жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижелері қаралды. Салыстырмалы тарихи әдіс. Ескерткіштерді зерттеу кезеңдерін бөліп көрсетілді, соның ішіндегі архивтік Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы Ә.Х.Марғұлан атындағы Археология институты архивтік қоры және Ботай мәдениетін зерттеуші, көрнекті ғалым тарих ғылымдарының докторы, профессор әр жылдары шығарған ғылыми мақалалары және монографиялары қаралды. жекелеген мәселелер бойынша мамандардың пікірлерін салыстыру, сондай-ақ әртүрлі кезеңдердегі ғылыми құжаттау әдістері үшін қолданылды. Ботай мәдениеті қонысынан қонысынан табылған материалдарға жасалған типологиялық әдіс табылған материалдарды (еңбек құралдары, қыш ыдыс және т.б.) материал, өндіріс әдісі, формасы бойынша жіктеуге негізделген. Жалпы белгілер бойынша бір типтегі заттар эволюциялық-типологиялық қатарларға орналастырылады. Сонымен қатар қоныстың көне және қазіргі заманғы картографиялық әдістер қолданылды. Бұл әртүрлі дәуірлердегі ескерткіштердің аумағына бөлу туралы ақпаратты графикалық түрде ұсынуға және оларды орналастырудағы кейбір заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік берді [1,5-10 б.]. Бұл қоныс жайлы жалпы ғылыми әдістер. Тарихизм, объективтілік және жүйелік тәсіл принциптерін қолдану. Олар тарихи фактілерді уақытша және кеңістіктік контексте қалпына келтіруге көмектеседі.

Пікірталас және зерттеу нәтижелері

Қазіргі уақытта археолог, тарихшы-ғалымдар археологиялық, палеозоологиялық және палеогеографиялық дереккөздерді зерттеудің дәстүрлі және инновациялық әдістерін пайдалана отырып, Қазақстанның далалық аймағында тарихи даму тұжырымдамасын жасау үстінде. Археологиялық дереккөзді кешенді зерттеудің бір бағыты Солтүстік Қазақстан және Ақмола облыстарының аумағында орналасқан Ботай және Ботай мәдениетінің басқа да объектілерінің әлемдік маңызы бар бірегей қонысын қазу [6, 15-17].

Ботай мәдениетін ескерткіштерін зерттеу барысында көрнекті ғалымның Виктор Зайберт және Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының мүшелері Даниленко Т.А., Зайтов В.И., Кисленко А.М., Мартынюк О.И., Плешаков А.А., Татаринцева Н.С. және шетелдік ғалымдар Сандра Олсен, Алан Оутрамның ғылыми есептері мен ғылыми мақалаларында жарық көрді. Солтүстік Қазақстан Ертіс өңірінің тарихына ғылыми еңбектер «Атбасар мәдениеті» (1992),

А. Тюлебаев, Ю. Кулаков және А. Задорожный «Тайны древней степи» (2007), «Ботай мәдениеті» (2009), «Ақмола облысының тарих және мәдениет ескерткіштерінің жинағы» (2009), «Ботай – у истоков степной цивилизации» (2011), «Атбасарская культура: Материалы и исследования по археологии» (2012) Казахстана. – Астана, 2012. –Т. 1. – 352 с., «Сакральные контексты Ботайской культуры» –Астана, 2018.–380 с., «Ботай» 2020 г. 480 стр. Атты монография еңбектері жарық көрді.

Қазіргі таңда Ботай мәдениеті ескерткіштерінен алынған материалдар, Көкшетау қаласында Ақмола облыстық тарихи өлкетану музейі, Петропавл қаласында Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи өлкетану музейі, Алматы қаласындағы Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік музейінде, Астана қаласында Ұлттық музейі қорларында Зайберт В.Ф. жетекшілігімен Ботай қонысы және мәдениетінің ескерткіштерінен табылған 200-ге жуық жәдігерлері және Ә.Х.Марғұлан атындағы Археология институтында Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы, Ботай халықаралық археологиялық экспедициясының ғылыми есептері сақтаулы тұр [7, 18-19; 8, 20-30].

Виктор Зайберт пен Алан Оутрамның пікірінше Солтүстік Қазақстан мен Орталық Қазақстанның ежелгі даласында энеолит дәуірінде жылқы малы қолға үйретілгендігін дәлелдеген. Ботай мәдениеті алғашқы ашылған бастап, көрнекті ғалым Виктор Зайберттің докторлық диссертациясы «Энеолит Урало-Иртышского междуречья», Ботай мәдениеті жайлы құнды тұжырымдар жасады [8].

Ботай қонысынан табылған жылқы сүйектері: Шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде Ботай қонысынан табылған, жылқы сүйектері қатысты тұжырымдары соның ішінде Алан Оутрамның және Людовик Орландоның зерттеулерінде Жылқының алғаш қолға үйретілуі және оның соғысқа, көлікке және ауыл шаруашылығына әсері адамзат тарихында төңкеріс жасады. DOM2-бұл қазіргі заманғы үй жылқыларына әкелетін генетикалық сызықтың ресми ғылыми аббревиатурасы (Людовик Орландоның анықтамасы бойынша). «Dom» термині «үйдікі» және DOM2 Ботай жылқыларына жатқызылады. Қазіргі заманғы тұқымдардың көпшілігі соңғы екі ғасырда пайда болғанымен, адамдар бес мың жылдан астам жылқы малын басқарды. Соңғы селективті және басқару стратегиялары жылқы популяцияларының генетикалық құрылымына қатты әсер етті. Нәтижесінде, генетикалық әртүрліліктің заманауи үлгілері қазіргі дәуірге дейін жылқыны қолға үйрету процесін қайта құруға ішінара ғана көмектесе алады. Ботай жылқыларына жүргізілген кешенді талдаударының нәтижесінде зертхана талдаулары соңғы зерттеулер көптеген бұрынғы адамзат мәдениеттерінің жылқы геномын қалай біртіндеп жалғанғанын анықтау үшін жылқы геномдарын олардың бүкіл уақытша және географиялық қолға үйрету диапазонында тізбектеуге тырысты [8; 9;10].

Ботай қонысынан табылған адам сүйектері: Ботай қонысында адам сүйегі көп кездеспейді және мәдениетке қатысты арнайы жерлеу орындары белгіленбеген. 1980 жылдары табылған адам қалдықтары жартылай толық емес қазіргі таңда бұл сүйек материалдары, жоғарыда атап өткендей Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінде қорында сақтауыл. Адам материалының бұрынғы қазбаларда жартылай қаңқалар, жеке бас сүйектер және

өлілерді емдеудің біркелкі үлгісін көрсетпейтін бөлшектелген материал болды. 2016 жылы Ботай қонысында жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижесінде үйге жақын жерден әйелдің толық адам қаңқасы табылды. Жерлеу орны қандай да бір белгілі жерлеу рәсімімен байланысты емес және аяқтың позициялары иілуде бірдей болмағанын және оң қолдың өзіне гиперфлексияланғанын ескере отырып, сәл кездейсоқ деп санауға болады [9].

Қазіргі кезеңдегі гуманитарлық, жаратылыстану және қолданбалы ғылымдардың дамуы тарих ғылымының деректану және әдіснамалық базасын және оның ақпараттылығын едәуір кеңейтті [8, 25-27 б]. Солардың ішіндегі 2000 жылы Красный Яр қонысындағы геомангиттік зерттеулер барысында 30 үйдің орны және жылқы қамайтын қоралардың ізі байқалған. В.Ф.Зайберттің пікірінше қоныс энеолит дәуіріне жатқызған [17, 87 б.] . Қазіргі таңда бұл қоныстан алынған материалдар, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи өлкетану музейлері және 2021-2023 жылғы материалдар Ботай музей қорының қорларында сақталған.

Қазақстандық археолог-ғалымдардың шетелдік әріптестерімен шығармашылық байланыстары Қазақстан энеолитін зерттеуде инновациялық әдістерді қолдануға мүмкіндік берді және сол арқылы қоныстану ауқымы бойынша адам қызметі мен жануарлардың ерекше қалдықтарымен бірегей әртүрлі аймақтардағы мәдени қабаттың сипаты мен қанықтылығы туралы ақпаратымызды кеңейтуге мүмкіндік берді. Кешенді халықаралық зерттеулер зерттеу қорытындыларының верификациясын және олардың объективтілігін айтарлықтай арттырады: Ботай типіндегі ескерткіштердің мәдени тиесілігі, абсолютті және салыстырмалы хронологиясы айқындалды, Ботай мәдениетінің экономикалық, әлеуметтік-этникалық, рухани құрамдас бөліктері, даму нысандары мен бағыттары, мәдениет дағдарысының себептері және оның өзгеру векторлары қайта жаңартылды, Еуразияда жылқы мен қымыз үйінің жекеменшік доместикациясы аспаптық түрде дәлелденді; ішкі археологиялық, этнографиялық, идеологиялық, әлеуметтік контексттер; Ботай мәдениеті дала өркениетінің бастауы және қазақтар мен Еуразияның басқа да көптеген этностарының мәдени генезисінің бастауы болды [10; 11, 139-159; 12, 138-139; 13, 3-17 б; 14].

Қазіргі таңда Ботай тайпаларының шаруашылығы мен тұрмысын түсінуге көмектесетін көптеген жаңа ғылыми әдістер қолданылып келеді. Бұл әдістерге жылқылардың, адамдар мен иттердің келесі ұрпақтың көне геномикасы, изотоптық талдаулар, липидтер мен протеомдық қалдық талдаулар, радиокөміртекті анықтау, геофизикалық және геохимиялық зерттеулер, археологиялық және топырақ микроморфологиясы, сондай-ақ зооархеологияға жаңа көзқарастар қалыптасты [15, 384-407 б; 16, 115-125]. Біздің Ботай туралы түсінігімізде осы әдістердің кейбіреулері төңкеріс жасады, ал басқалары жақын болашақта солай жасауы мүмкін. Сонымен қатар, Солтүстік Қазақстанның басқа аймақтарында жүргізілген қазбалар кезінде ұқсас мультипроксиді талдауды қажет ететін жылқы шаруашылығы басым жерлер анықталды. Жаңа мәліметтерге шолу жасалып, Ботайдың жылқы шаруашылығы қалай қызмет еткені, жылқы мамандануы нәліктен пайда болғаны және энеолит дәуіріндегі жылқышылардың мұрасы қандай болуы мүмкін екендігі туралы қазіргі көзқарасы берілген.

Ботай мәдениетінің ең бай археологиялық материалдарды талдау барысында (200 мыңнан жәдігерлер) жинақтау және жүйелеу, ондаған тұрғын үйлерді қазу, остеологиялық коллекцияларды өңдеу, еңбек құралдарын трасологиялық зерттеу, эксперименттер, бірақ өндіріс технологиялары, тұрғын үй құрылымдарын салу, аумақты экологиялық зерттеу, 1980-2023 жылдары үлгілерді палинологиялық, топырақ, радиокөміртекті талдау процесінде бірқатар мәселелер шешілді.

Қорытынды

Солтүстік Қазақстан, Орал-Қазақстан, Көкшетау және Ботай халықаралық археологиялық экспедицияларының әріптестері, қызметкерлері мен қатысушыларының үлкен практикалық үлесінсіз жалпылама сипаттағы жұмыс мүмкін болмас еді. Ботай мәдениетінің зерттелуі барысында үлкен ғылыми мектеп қалыптасты, солардың ішінде ұйымдастырушы В.Ф.Зайберт, Г.Б.Зданович Ботай қонысының стратиграфиясын зерттеу процесінде баға жетпес әдістемелер жасалды, А.М. Кисленко тарапынан Ботай қонысының мәдени қабатын теориясын және Ботай архитектурасының мәселелерін әзірледі. В.И. Заитов энеолит коллекцияларының бірқатар артефактілерінің түпнұсқа типологиялық классификациясын ұсынды, А.А. Плешаков, Т.А. Даниленко тас және сүйек бұйымдарына трасологиялық зерттеулер жүргізіп құнды нәтижелер алынды. Қыш ыдыстар кешеніне қатысты О.И. Мартынюк пен В.С. Мосин типологиясын және технологиялық талдаулар жасады. Кейінгі зерттеулер Н.С. Татаринцева Ботай типіндегі Ә.Ж. Төлебаев, А.В. Задорожный, Ю.В. Кулаков зерттеулер жүргізді.

Ботайлықтар үлкен қоныстарда өмір сүрді әр қоныстың көлемі (15-20 га) және жылқы шаруашылығының өзекті болып табылды кешенді көп салалы экономика дамыды. Сонымен қатар, халық аң аулау, балық аулау және үй шаруашылығымен айналысқан (сүйек, ағаш, тас өңдеу). Ас үй мен асхана қыш ыдысы геометриялық оюлармен, тоқыма және тарақпен безендірілген. Біз жылқы шаруашылығының бастауын энеолиттің алдыңғы дәуірінде, балықшылар мен аңшылар отырықшы өмір салтына көшіп, бірлесіп жұмыс істей бастаған кезде табамыз. Қазіргі таңда отандық және шетелдік ғалымдардың алдында Ботай мәдениетінің басқа ескерткіштеріне зерттеу жұмыстары өзекті болып отыр, Ботай қонысы бекітілген қорғау аймағы және орманды фаунасымен ЮНЕСКО Әлемдік мәдени және табиғи мұраларды тізіміне ұсынылады деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Зайберт В. Ф. Энеолит Урало-Иртышского междуречья. Петропавловск, 1993. - 246 с.
- [2] Зайберт В.Ф. Неолит Северного Казахстана: автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1979.
- [3] Зайберт В.Ф. Атбасарская культура // Екатеринбург: УрО РАН, 1992. — 222 с.
- [4] Зайберт В.Ф., Тюлебаев А.Ж., Задорожный А.В., Кулаков Ю.В. Тайны древней степи. (Исследования поселения Ботай в 2004-2006 гг.). Коллективная

монография. – Кокшетау: Издательский центр Кокшетауского университета, 2007. – 163 с.

[5] Зайберт В.Ф. Ботайская культура. Алматы: «КазАқпарат», 2009. 566 с.

[6] Зайберт В.Ф. Ботай у истоков степной цивилизации. Книга-альбом. Алматы: Балауса, 2011. 480 с.

[7] Зайберт В.Ф. Сакральные контексты Ботайской культуры / - Астана: 2018. Казахский научно-исследовательский институт культуры монография.-380 с.

[8] Зайберт В.Ф. «Ботай».- Алматы: «Балауса баспасы» 2020. 480 бет, қазақ, орыс ағылшын тілінде.

[9] Alan K. Outram, Natalie A. Stear, Robin Bendrey, Sandra Olsen, Alexei Kasparov, Victor Zaibert, Nick Thorpe, Richard P. Evershed The earliest horse harnessing and Milking. Science: 2009, 1332-1335 с.

[10] Olsen, S.A., Bradley, B., Maki, D. and Outram, A. Community organization among Copper Age sedentary horse pastoralists of Kazakhstan. In D.L. Peterson, L.M. Popova, and A.T. Smith (eds) Beyond the steppe and the sown: Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology. Leiden: Brill. p. 89-111.

[11] Захаров С.В. Изучение памятников энеолита казахстанского Приишимья (1950-е – 1996 гг.) // Журнал Археология Казахстана №2 (24), 2024 С.139-159

[12] Абилямаликов К.К., Курманиязов И.С. Теоретико-методологические аспекты изучения памятников Ботайской культуры (1980–2014 гг.) // Вестник КазНУ. Серия исторический 2022. Т. 107. № 4. С. 138-149.

[13] Зайберт В.Ф. Поселение Ботай и задачи исследования энеолита Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья: межвуз. сборник / Отв. ред. С.Я. Зданович. Челябинск: Башкирский государственный университет, 1985. С. 3-17.

[14] Olsen S., Harding D.G. Women's Attire and Possible Sacred Role in 4th Millennium Northern Kazakhstan // Linduff and K. Robinson (eds.). Are All Warriors Male?: Gender roles on the Ancient Eurasian Steppe. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, Lexington Books, and Madison Books, 2008. p. 67-92.

[15]. Оутрам А.,Құрманиязов Ы.С. Роль Ботайской культуры и специализированного скотоводства в двух этапном процессе одомашнивания лошади // Отан тарихы журналы 2023. №2 (26) С.384-407.

[16] Дәрменов Р.Т.,Тәжекеев Ә.Ә., Құрманиязов Ы.С., Сұлтанжанов Ж.Қ., 2021 жылы Ботай қонысында жүргізілген ғылыми қайта қалпына келтіру жұмыстарының нәтижелері // Қазақстан Археологиясы журналы №3. (17) 2022. 115-125 бб.

[17] Зайберт В.Ф. Поселение Красный Яр // Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Акмолинская область.- Алматы: Аруна, 2009. С. 84-87.

REFERENCES

[1] Zaibert V.F. (1993). Eneolit Uralo-Irtyshskogo mezhdurech'ya. [Eneolithic of the Ural-Irtysh interfluve]. Petropavlovsk. 246 p. [In Russian].

- [2] Zaibert V.F. (1979). Neolit Severnogo Kazakhstan: [Neolithic of Northern Kazakhstan]: author's abstract. diss. ... candidate of historical sciences. Moscow.16 p. [In Russian].
- [3] Zaibert V.F. (1992). Atbasarskaya kul'tura [Atbasar culture] // Ekaterinburg: Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, 1992. 222 p. [In Russian].
- [4] Zaibert V.F., Tyulebaev A.Zh., Zadorozhny A.V., Kulakov Yu.V. (2007). Tayny drevney stepi. (Issledovaniya poseleniya Botay v 2004-2006 gg.). [Secrets of the Ancient Steppe. (Research of the Botai settlement in 2004-2006).] Collective monograph. - Kokshetau: Publishing Center of Kokshetau University, 2007. - 163 p. [In Russian].
- [5] Zaibert V.F. Botai culture. (2009). [Botai culture]. Almaty: “KazAkparat”, 2009. 566 p.
- [6] Zaibert V.F. (2011) Botay u istokov stepnoy tsivilizatsii. Kniga-al'bom. [Botai at the Origins of the Steppe Civilization.] Book-album. Almaty: Balausa, 2011. 480 p. [In Kazakh, Russian English,].
- [7] Zaibert V.F. (2018). Sakral'nyye konteksty Botayskoy kul'tury [Sacral contexts of Botai culture] / - Astana: 2018. Kazakh Scientific Research Institute of Culture monograph.-380 p. [In Russian].
- [8] Zaibert V.F. (2020). Botai [Botay] - Almaty: “Balausa Baspasy” 2020. 480 bet, Kazakh, orys agylshyn tilinde. [In Kazakh, Russian English,].
- [9] Alan K. Outram, Natalie A. Stear, Robin Bendrey, Sandra Olsen, Alexei Kasparov, Victor Zaibert, Nick Thorpe, Richard P. Evershed (2009). The earliest horse harnessing and Milking. Science: 2009, 1332-1335 c. [in English]
- [10] Olsen, S.A., Bradley, B., Maki, D. and Outram, A. (2002). Community organization among Copper Age sedentary horse pastoralists of Kazakhstan. In D.L. Peterson, L.M. Popova, and A.T. Smith (eds) Beyond the steppe and the sown: Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology. Leiden: Brill. pp. 89-111. [in English]
- [11] Zakharov S.V. (2024). Izucheniye pamyatnikov eneolita kazakhstanskogo Priishim'ya (1950-ye – 1996 gg.) [Eneolithic monuments of the Kazakh Priishimye (1950s – 1996)] // Zhurnal Arkheologiya Kazakhstanana №2 (24), p.139-159
- [12] Abilmalikov, K. K., Kurmaniyazov I. S. (2022). In: Vestnik KazNU. Seriya istoricheskaya (Journal of history), 4 (107), 138-149 [in Russian].
- [13] Zaibert, V. F. In: Zdanovich, S. Y. (ed.). (1985) Eneolit i bronzoviy vek Uralo-Irtyshskogo mezhdurechiya (The Eneolithic and the Bronze Age of the Ural-Irtysh Interfluve). Chelyabinsk: Bashkir State University, 3-17. [in Russian].
- [14] Olsen S., Harding D.G. (2008). Women's Attire and Possible Sacred Role in 4th Millennium Northern Kazakhstan // Linduff and K. Rubinson (eds.). Are All Warriors Male?: Gender roles on the Ancient Eurasian Steppe. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, Lexington Books, and Madison Books, 2008. Pp. 67-92.
- [15]. Outram A., Kurmaniyazov I.S. (2023). Botayskoy kul'tury i spetsialirovannogo skotovodstva v dvukh etappnom protsesse odomashnivaniya loshchadi [The role of Botai culture and specialized cattle breeding in the two-stage process of domestication of horses] // Otan Tarikh Journals 2023. No. 2 (26) P.384-407.

[16] Darmenov R.T., Tazhekeev A.A., Kurmaniyazov Y.S., Sultanzhanov Zh.K., (2022). 2021 jılı Botay qonısında jurgizilgen jılımı qayta qalpına keltirw jumıstarınıń natıjeleri [Results of scientific restoration work carried out at the Botai settlement in 202] // Journal of Kazakhstan Archaeology No. 3. (17) 2022. pp. 115-125.

[17] Zaibert, V. F. (2009). Poseleniye Krasnyy Yar [Settlement Krasny Yar] // Collection of historical and cultural monuments of the Republic of Kazakhstan. Akmola region. - Almaty: Aruna, 2009. p. 84-87.

Шакшаков К.Г., Утегенов М.З.

КОМПЛЕКСНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТНИКОВ БОТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье представлены результаты последних археологических исследований Ботайской культуры. Следует отметить Северо-Казахстанская археологическая экспедиция под руководством выдающегося ученого В.Ф. Зайберта в 1980 году было открыто Ботайское энеолитическое поселение, последующие исследования проводились Северо-Казахстанской, Кокшетауской и Ботайской международной экспедицией, а в последующие годы был открыт ряд памятников, сходных с Ботайским поселением – в том числе Рощинское, Сергеевское, Красный Яр, Васильковка, Баландино. Анализируя материалы, относящиеся к энеолитическим памятникам Северного Казахстана и степного пояса, мы наблюдали следующую закономерность. Археологические объекты Ботайской культуры расположены в Урало-Иртышской области в большинстве случаев в классической степной экосистеме, в приграничных зонах – на севере лесостепной, на юге полупустынной региональной. Исследования в Ботайской культуре исследования отечественных, западных и российских специалистов в области естественных наук в целом подтверждают научные открытия, сделанные автором в результате комплексного изучения артефактов и культурных слоев ботайского поселения, а также других форм Ботайской культуры. Однако структура и технология раннего коневодства остаются одной из наиболее актуальных проблем Ботайской культуры. Для этого эти вопросы постоянно обсуждаются в научной и научно-популярной литературе.

Ключевые слова: История; археология; памятник; Северный Казахстан; культура; Ботай.

Shakshakov K.G., Utegenov M.Z.

COMPREHENSIVE RESEARCH OF BOTAY CULTURE MONUMENTS

Annotation. The article presents the results of the latest archaeological research in the Botai culture. The North Kazakhstan archaeological expedition under the leadership of the outstanding scientist V. F. Seibert discovered the Botai Eneolithic settlement in 1980, and subsequent studies of the North Kazakhstan, Kokshetau and Botai international expedition in the following years revealed a number of monuments similar to the Botai settlement – including the settlements Roshchinskoye, Sergeevka, Krasny Yar, Vasilkovka, Balandino. After analyzing the materials related to the Eneolithic monuments of northern Kazakhstan and the steppe belt, we noticed the following pattern. Archaeological sites of the botay culture are located in the Ural-Irtysh region in most cases in the classical steppe ecosystem, and in the border zones – in the

north-in the forest-steppe, in the south-in the semi-desert regional. Research in Botai culture the research of domestic, Western and Russian specialists in the field of Natural Sciences, in general, approves the scientific discoveries made by the author as a result of a comprehensive study of artifacts and cultural layers of the Botai settlement, as well as other objects of Botai culture. However, the structure and technology of early horse breeding remains one of the most pressing problems of botay culture. For this reason, these issues are constantly discussed in the scientific and popular science literature.

Key words: History; archeology; monument; Northern Kazakhstan; culture; Botai.